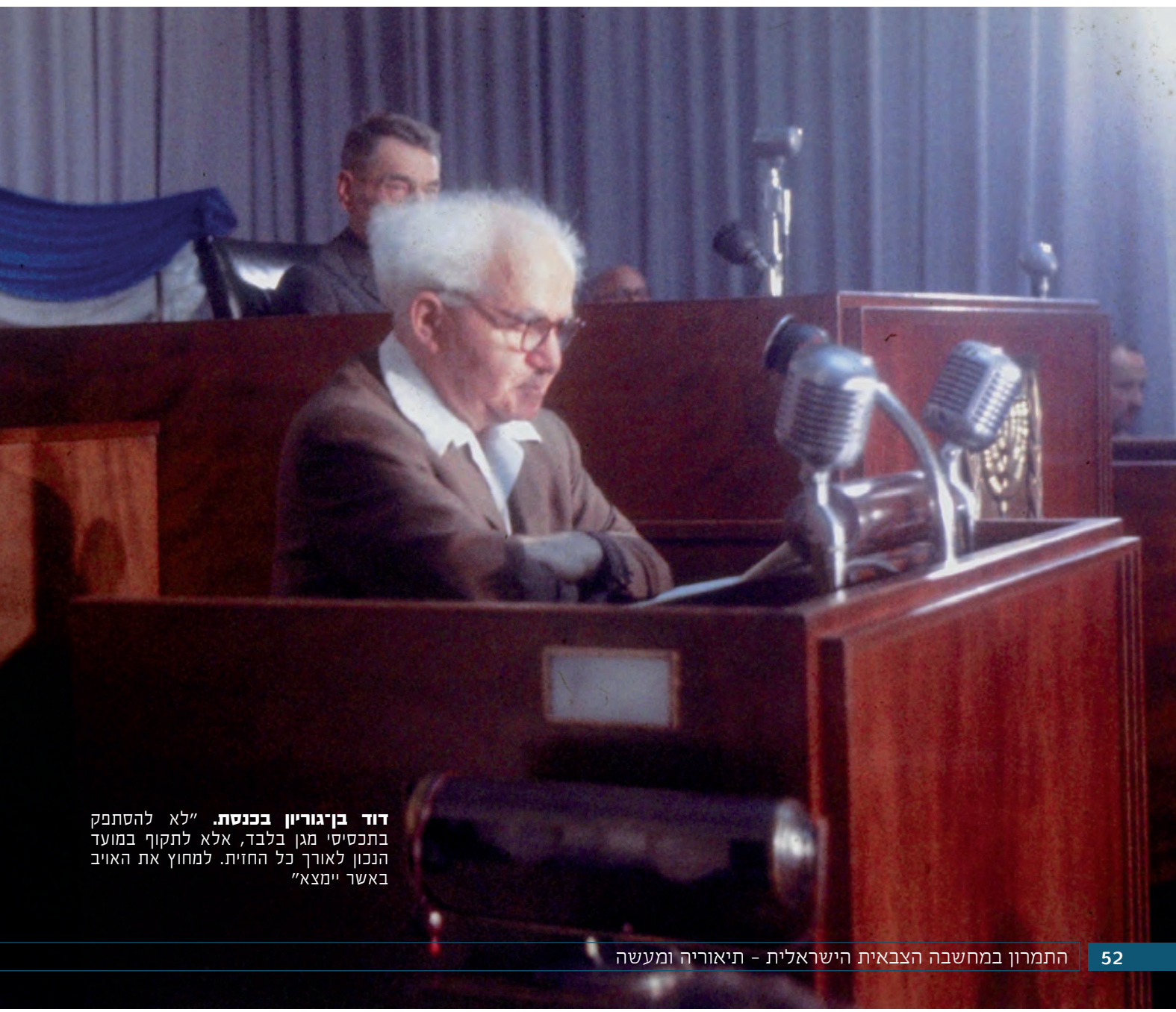

קיצור תולדות התמרון

דבריו של דוד בן-גוריון בשנות ה-50 של המאה ה-20: "אנו חיים באחת התקופות המעורערות ביותר בהיסטוריה האנושית", נותרו רלוונטיים גם היום. המציאות תמשיך ותשנה את פניה והמלחמה את דרכיה. המנצחים יהיו אלו שישכילו להבין טוב יותר ומהר יותר את טבעם של השינויים, ולהכין היטב ובזמן את הכלים המתאימים

דוד בן-גוריון בכנסת. "לא להסתפק בתכסיסי מגן בלבד, אלא לתקוף במועד הנכון לאורך כל החזית. למחוץ את האויב באשר ימצא"

אלים (מיל) יובל, ראש צוות פיתוח תפיסת התמרון במעבדה התפיסתית, רמ"ט אוגדה 91

אלים (מיל) פרופ' גבי סיבוני, המתודולוג הראשי של המעבדה התפיסתית בצה"ל, ראש תוכנית צבא ואסטרטגיה במכון למחקרי ביטחון לאומי

לשטח האויב. בהתבוננות לאחר, כאנשי המאה ה-21 שמצוידים בידע על המשך ההתרחשויות, נראות ההחלטות הביטחוניות שנעשו עליהן בשנות ה-50 טבעיות, כמעט מתבקשות. אך לא כך היה הרבר. עבור צה"ל, שרק עשור קודם לכן יצא "מחוץ לגדרות", ושאת יכולתו להתקפית החל לגבש רק תוך כדי המלחמה, היה החזון שהציב כך גוריון בדמותו של כוח מחץ המכריע את צבאותיהם הסדירים של מדינות ערב כמעט דמיוני.

דוגמה זו אמנם עוסקת בראשית שנות ה-50 של המאה ה-20 ובמציאות בעלת מאפיינים ייחודיים, אך יש בכוחה להאיר במעט את האתגר העצום שעומד בפני מעצביהן של תפיסות ביטחוניות וצבאיות, ובאופן כללי יותר את האתגרים הכרוכים בכניין כוח צבאי, בתוך מציאות דינמית. במציאות רבת משתנים האפופה בחוסר וודאות, היכולת לחזות התרחשויות בטווחים של חמש, עשר ואפילו עשרים שנה, טווחי זמן הנדרשים לצורך פיתוח יכולות וארגון הכוח הצבאי, היא בלתי אפשרית, ומאידך, ללא ביצוע מאמץ לצייר את מאפייניה של המציאות העתידית, לא ניתן להתחיל במלאכה של בניין כוח ולהכין את הצבא היטב לאתגרי העתיד.

בטרם נדלג לעבר העתיד, ינסה המאמר לפתוח צוהר אל העבר, ולשרטט את האופן שבו התפתחה תפיסת הביטחון, ובמרכזה גישת התמרון, מול האתגרים והאיומים שהלכו ושינו את פניהם.

ביטחון יסודי וביטחון שוטף - שני צידיו של מטבע הביטחון הישראלי

תפיסת הביטחון הישראלית, בין שנכתבה או שהועברה כתורה שבעל פה, חילקה את האיומים הנובעים משכנותיה לשתי קטגוריות: האיום השוטף והאיום היסודי. כל איום נולד מתוך אסטרטגיה שונה אותה הוציאו לפועל אויבי ישראל, ומולה הועמדה תפיסה ביטחונית תואמת.

תפיסת הביטחון הישראלית, בין שנכתבה או שהועברה כתורה שבעל פה, חילקה את האיומים הנובעים משכנותיה לשתי קטגוריות: האיום השוטף והאיום היסודי. כל איום נולד מתוך אסטרטגיה שונה אותה הוציאו לפועל אויבי ישראל, ומולה הועמדה תפיסה ביטחונית תואמת

הביטחון השוטף התמודד מול אסטרטגיה של התשה, שעיקרה רצף של לחימה בעצימות נמוכה, שנועדה לייאש את הציבור הישראלי, ולשבור את אמונתו שיוכל לקיים את חייו ברווחה ובשלווה. שיטת הלחימה העיקרית במסגרת זו הייתה הלחימה הלא-סדורה, הן מצד מדינות ערב והן מצד הארגונים הפלסטינים או האחרים.

הביטחון היסודי נועד להתמודד נגד אסטרטגיה של הכרעה, שעיקרה לחימה בעצימות גבוהה במטרה לכבוש נתח משטחה של ישראל, או לגרום לה אבידות כבדות כדי לכפות עליה הסדר מדיני חדש ופחות נוח, או להשמדה כליל. שיטת הלחימה העיקרית שנקטה במסגרת

"אנו חיים באחת התקופות המעורערות ביותר בהיסטוריה האנושית, או אם תרצו, באחת התקופות הדינמיות ביותר. העולם נתון לחליפות ולתמורות באשר לא היה נתון זה זמן רב. מעט מאוד ארצות ומשטרים הם יציבים וחוסר היציבות במדינת ישראל אינו פחות מאשר בכמה ארצות אחרות".¹

את הדברים, שנכונים גם לימינו, נשא רוד בן-גוריון בפני פורום ספ"כ (סגל פיקוד כללי) של צה"ל ב-18 באוקטובר 1951, והם ביטאו דאגה עמוקה מן המציאות הביטחונית השברירית של מדינת ישראל. שש שנים קודם לכן הסתיימה מלחמת העולם השנייה, שזרעה כאוס וחוסר ודאות במרחב הגיאופוליטי העולמי. זאת תוך שהיא מאתגרת מחדש כמעט כל דיסציפלינה מוכרת בתחום החברתי, הפוליטי, התעשייתי, הטכנולוגי ובוודאי באופן שבו ישפיעו כל אלה על העולם הצבאי העתיד. בתוך אלו עשתה את צעדיה הראשונים ישראל, שסיימה זה מכבר מערכה ארוכה ומדממת על עצמאותה, ושמשימותיה הלאומיות בקליטת עלייה ובכינון מוסדות ותשתיות למדינה מודרנית היו גרולות וכבדות גם כך. על אלה נוסף האיום הגדול מכולם – האיום הביטחוני.

במרכז הדיון הביטחוני העמוק והנוקב, עמדו שתי גישות שונות לחלוטין – דוקטרינה התקפית החותרת להכרעה מהירה ומתבססת על תמרון עמוק לתוך שטח האויב, ומולה דוקטרינה הגנתית שממשיכה ומפתחת את גישת ארגון "ההגנה". כל אחת מהגישות כיוונה למרחב פתרונות שונה לחלוטין באופן הארגון, באמצעים ובמאפייניו של הכוח הצבאי.

בישיבת הכנסת שנערכה ביוני 1950 והוקדשה ל"ענייני הביטחון", שטח בן-גוריון את משנתו בנוגע לטרנספורמציה העמוקה שצריכה לעבור תפיסת הביטחון הישראלית: "אין בדעתנו לנהל מלחמה, אם נותקף שוב, כאשר ניהלנו בתקופה הטרומ היסטורית, בימי ההגנה – מלחמה סטטית, דפנסיבית. [...] אם יתקיפו אותנו בעתיד, אנו רוצים שהמלחמה תתנהל לא בארצנו, אלא בארץ האויב, ושלא נתגונן, אלא נתקוף. מלחמה זו עושים לא עלידי יישובי ספר, אלא עלידי כוחות ניידים המצוידים בכלי תנועה מהירים וכעוצמת אש חזקה".²

רעיונות אלו, שהחלו להתגבש במוחו של בן גוריון עוד בטרם פרוץ מלחמת השחרור והבשילו תוך כדי התפתחות המלחמה, הניחו את הבסיס לתפיסת ההכרעה, כשבמרכזה התמרון היבשתי המהיר והעמוק

תוצאות התקפת הפדאיון על היישוב תל מונד, 1956. הלוחמה הערבית הייתה בעיקרה לוחמה לא סדורה שכללה פעולות טרור וגרילה

אך בעוד אנו עסוקים בניסיון לשפר את המענה מול איום הביניים, איום יסודי מסוג חדש הולך ומתפתח בשנים האחרונות, שאת ניצניו אנו חווים מאז מלחמת לבנון השנייה. הוא שונה במאפייניו, במטרותיו, ברעיונות שמזינים אותו ובאופן שבו מאורגן האויב ופועל.

סכסוך בארבע מערכות, לעת עתה

במהלך מאה שנות הסכסוך של ישראל עם העולם הערבי, עוד מהתקופה בה הייתה מדינה בדרך, לא פסקו העימותים מלשנות את פניהם. עם זאת, ניתן לסמן שלושה שלבים מובחנים מאז החל הסכסוך, השונים בכוחות המשתתפים בהם, במטרותיהם האסטרטגיות ובדרכי לחימתם. בשנים האחרונות מתרבים הסימנים כי הסכסוך שוב מקבל תפנית ונכנס לשלב חדש – הרביעי.

כמו בכל תהליך של הכללה, לעיתים נעלמות הרקויות היוצרות את המורכבות של המציאות היום-יומית בכל אחת מן התקופות. עם זאת, חשוב לנסות ולתת סימנים מגובה רב. זאת כדי להבחין בקווים הגסים שמבשרים על מעבר בין שלבי העימות השונים, וללמוד על האופן שבו נכון להיערך לקראתו. כמו כן להתאים את התפיסה הביטחונית ואת האסטרטגיה, ובתוך אלה את ייעודו, את תפקידיו ואת דרכי פעולתו של התמרון היבשתי.

עוד ראוי לשוב ולהדגיש כי החל מראשיתו של הסכסוך הישראלי-ערבי בתחילת שנות ה-20 של המאה ה-20, לא פסק האיום השוטף אף

זו היא הלחימה הסדורה, והיא התאפיינה בסבבים של מלחמות קצרות ואלימות בין ישראל לצבאותיהן של מדינות ערב. מפרוץ העימותים במסגרתו של הסכסוך הישראלי-ערבי לפני כמאה שנים, לא פסקו ולו לרגע אחד האיומים השוטפים על מדינת ישראל ואזרחיה. שמות הארגונים, גורת הפעולה, הכתובת שעמדה מאחוריהם – כל אלו השתנו במהלך השנים, ומולם התאימה ישראל את גישת המענה ודפוסי הפעולה. מהטרור הערבי בשנות ה-20 וה-30 של המאה ה-20, עבור דרך הפדאיון, אש"ף מירדן ולבנון, ובשנים האחרונות חזבאללה וחמאס. ניתן לומר במידה גבוהה של סבירות שאתגר הביטחון השוטף ימשיך וילווה את מדינת ישראל בעתיד הנראה לעין, תוך שישנה את פניו, דרכיו, הכלים המשמשים בו ועצימותו.

נוסף על האיום היסודי והשוטף הלך והתפתח בשנים האחרונות איום בטווח הביניים.³ איום זה התחולל מעל לסף של האיום השוטף – בעוצמה ובאינטנסיביות של התפרצויותיו, אך עדיין מתחת לרף העוצמה ותחושת הדחק שמאפיינת את האיום היסודי. בסוג איום זה טמון מלכוד, שנדמה שגם לאחר הסבבים האחרונים מעזה, טרם נמצא לו פתרון. מצד אחד, המענה הניתן על-ידי מערכת הביטחון השוטף אינו מספק, ומן הצד האחר רמת האיום והפגיעה איננה מגיעה לסף המצדיק את המחירים הכרוכים ביציאה למלחמה. המענה לאיום הביניים אינו מצוי כיום בארגון הכלים הביטחוני לפחות לא כמענה שלם.

לא ליום אחד. לעיתים היווה את האיום העיקרי ופעמים פעל מתחת לצלו הכבד של האיום היסודי.

“מערכה ראשונה”: תושבים מקומיים נגד מהגרים - הקרב על ההגמוניה

“על השלמה מרצון בין ערביי ארץ ישראל לבינינו אין מה לדבר בלל, לא בעת, ולא בגבולות העתיד הנראה באופק. [...] כל בני אדם הטובים הללו, להוציא את הסומים מלידה, הבינו בעצמם זה מכבר כי אי אפשר לחלוטין לקבל את הסכמתם מרצון של ערביי ארץ ישראל להפיכתה של ארץ ישראל אחת מארץ ערבית לארץ בעלת רוב יהודי. [...] ילידי המקום – אחת היא, תרבותיים או לא-תרבותיים, נלחמו תמיד בעקשנות נגד המתיישבים.”⁴

מתחילת שנות ה-20 של המאה ה-20 ועד הכרזת המדינה ב-1948 פעלו הערבים המקומיים נגד האוכלוסייה היהודית שהלכה והתפתחה ונגד מטרותיה ושאיפותיה. הצהרת בלפור וביתר שאת תחילתו של המנדט הבריטי, הפכו את מה שנתפס בעיני הערבים איום על מעמדם ועל ההגמוניה שהתקיימה, לסכנה ברורה נגדה יש לפעול בכל דרך. מטרתם הייתה להוביל להפסקת העלייה ולשמירת הסטטוסקו, והיא כוונה הן כלפי האוכלוסייה היהודית והן כלפי כוחות המנדט הבריטי.

מאורעות תרפ”ט וביתר שאת המרד הערבי בין השנים 1936-1939, הבהירו כי לא די בארגון צבאי ובתפיסות הגנה סטטיות, אלא שיש לבצע שינוי עמוק בארגון, במקצועיות המפקדים והלוחמים, בגישה ובשיטות הפעולה

האסטרטגיה המשולבת של הערבים נועדה להפעיל לחץ על השלטון הבריטי כדי שייסוג מכוונתו לתמוך בכינון בית יהודי בארץ ישראל ויפעל להגבלת העלייה, יחד עם הפעלת טרור נגד היישוב היהודי שנועד למנוע את התפתחותו. הכול במטרה לזרוע ייאוש בקרב אנשיו, להוביל להיפוך המגמה המתפתחת של העלייה ולגרום למהגרים לחזור לארצות מהן הגיעו.

הלוחמה הערבית הייתה בעיקרה לוחמה לא סדורה שכללה פעולות טרור וגרילה – הטרדה בלתי פוסקת עם גלים של התפרצויות אלימות בקנה מידה רחב בין השנים 1921-1939. מול האיום הערבי שהלך וגבר, התפתחה בהדרגה ההגנה היהודית – ככל שהתגברו התקפות הערבים ושהובן כי הסתמכות על רצונם ועל יכולותיהם של הבריטים תוביל לעוד ועוד אסונות, הלך כוח המגן של היישוב והתפתח – בתחילה כהגנה מקומית סביב נקודות היישוב ביוזמתו של ארגון השומר, ובהמשך כהגנה כלל-ארצית תחת כנפיה של ההנהגה הציונית.

מאורעות תרפ”ט וביתר שאת המרד הערבי בין השנים 1936-1939, הבהירו כי לא די בארגון צבאי ובתפיסות הגנה סטטיות, אלא שיש לבצע שינוי עמוק בארגון, במקצועיות המפקדים והלוחמים, בגישה ובשיטות הפעולה. “היציאה מהגדר” סימנה את ראשית

אימוצה של הגנה פרו-אקטיבית, שהלכה והתפתחה בשנים לאחר מכן, ככל שבעיית הביטחון התעצמה. הפלוגה הנודדת, פלוגת השרה, הפלוגות המיוחדות ובהמשך הקמתו של הפלמ”ח ב-1941 היו צעדים הדרגתיים – התפתחות אבולוציונית שביטאה הבנה הולכת ומתפתחת באשר למהותו של האיום, ולצורך ההולך ודוחק לאמץ טקטיקה התקפית מולו.

במאמרו “על קיר הברזל” שפורסם ב-1923 הפליא זאב ז’בוטינסקי להבין את היסודות העמוקים של המציאות המתפתחת, ואת משמעויותיה והשלכותיהן הבלתי נמנעות של התנגשות בין שאיפותיה של הציונות ובין אלו של האוכלוסייה הערבית בארץ ישראל. שני עשורים לאחר מכן גם הזרם המרכזי בציונות, בהובלתו של דוד בן-גוריון, אימץ את תוכניתו של בר הפלוגתא ז’בוטינסקי, והציב את הביטחון בכלל ואת גישת ההכרעה בפרט, בליבו של המעשה הציוני.

בקונגרס הציוני ה-22 שהתכנס ב-1946 בבזל, ביקש בן-גוריון להיות הממונה על תיק הביטחון בסוכנות היהודית – תפקיד שלא היה קיים עד אז. בישיבת הוועדה הפוליטית של הקונגרס שנערכה ב-18 בדצמבר ביטא את ההבנה שהחלה להתגבש אצלו באשר לשינוי שצופן העתיד לבוא: “עד הזמן האחרון הייתה רק שאלה כיצד להתגונן בפני ערביי ארץ ישראל. [...] עכשיו אנו עומדים בפני מצב חדש לגמרי. ארץ ישראל מוקפת מדינות ערביות עצמאיות שיש ביכולתן לרכוש ולייצר נשק, להקים צבאות ולאמן אותם. [...] התקפת ערביי ארץ ישראל אינה מסכנת את היישוב היהודי, אולם יש סכנה שהמדינות הערביות השכנות ישלחו את צבאן לתקוף את היישוב ולהשמידו.”⁵

חלקה הראשון של מלחמת העצמאות עוד נחשב למהדורה מורחבת של המרד הערבי מסוף שנות ה-30, אך השינוי חל עם פלישתם של צבאותיהן של מדינות ערב. וכך, ימים ספורים טרם הכרזת המדינה, בעיצומו של מבצע “נחשון” שנעשה תחת הצל הכבד שהוטל על עתיד המפעל הציוני עם קבלת ההחלטה האמריקאית לסגת מהסכמתם לתוכנית החלוקה,⁶ דיבר בן-גוריון בפני הוועד הפועל הציוני על לקחי ארבעת חודשי המלחמה, והעביר את הנחיותיו לשינוי אופן ניהול המערכה: “לא להסתפק בתכסיסי מגן בלבד, אלא לתקוף במועד הנכון לאורך כל החזית. ולא רק בשטח המדינה היהודית, ולא רק בתחומי ארץ ישראל, אלא למחוץ את האויב באשר יימצא.”⁷ אך עוד בטרם יתמודד בן-גוריון עם אתגרי הארגון, רכש האמל”ח וגיבוש תורות הלחימה הנדרשת לצורך יישום רעיונותיו, הוא נדרש להתמודד מול התנגדות וקיבעונות מבית.

“מערכה שנייה”: מדינות ערב נגד מדינת ישראל - מלחמה על קיום וגבולות

“בראשית מאי 1948 הורה אמנם בן-גוריון מרחיק הראות למפקדי צבאו ‘להתכונן למערכה כנגד פלישה ערבית כוללת’ אבל התגובה לאותה ההתראה הייתה האמירה על ‘הזקן שהשתגע’.”⁸

מיד לאחר סיום המנדט הבריטי וההכרזה על הקמת מדינת ישראל, פלשו מדינות ערב לתוך שטחה מתוך מטרה להשמידה טרם שתתבסס ותתפוך לעובדה קיימת. האסטרטגיה הערבית ראתה בהקמת המדינה היהודית טעות שדורשת תיקון, ופעלה להקמת קואליציה של מדינות

ערב כדי לעשות זאת. הסכנה שבפניה התריע "הזקן" הפכה למציאות, עוד בטרם היה כוחה הצבאי של המדינה בת יומה ערוך לכך. שנה קודם לכן, החל בן-גוריון בתהליך למידה מעמיק שנמשך כ-7 חודשים, עד נובמבר 1947. מסקנותיו כי ארגון ההגנה אינו מתאים עוד לצורכי הביטחון העתידיים התגבשו סמוך לפרוץ המאורעות שהובילו למלחמת העצמאות, זאת ללא כל יכולת מעשית, בזמן הקצר שנותר, להוביל תהליך שינוי משמעותי כפי ששאף לעשות. אך לא רק הזמן עמד לרעתו, אלא יותר מכך, הפער התפיסתי העצום בין האופן שבו הבין בן-גוריון את המציאות המתפתחת ובין האופן שבו ראו זאת רוב קציני ההגנה. פער זה יצר קונפליקטים רבים על אופן ניהול המערכה ועל האופן שבו ראוי להיערך לקראת הבאות. את ההפוגה הראשונה ביוני 1948 ניצל בן-גוריון כדי להיפגש עם מפקדי החטיבות לצורך למידה והפקת לקחים, אך לא פחות מכך כדי להתחיל להכין אותם תודעתית לקראת שינוי עמוק. זאת כפי שהשתקף מהדיווח שהעביר אודות הכנס למועצת המפלגה: "עדיין לא למדנו מלאכת המלחמה, לא חיילינו ולא מפקדינו. אנו חייבים ללמוד תוך כדי סערת המלחמה. וללמוד פירושו גם לשכוח דברים שגתינו, להיגמל מהרגלים שלא יסכנו. אנו חייבים ללמוד תורה חדשה, תורה של צבא סדיר ומלחמה מודרנית, שלא נתנסינו בה עד היום".

הסכסוך נכנס לשלב חדש, שבו התקווה הפלסטינית להביא לחיסולה של ישראל באמצעות כוחם הצבאי של צבאות ערב, הומרה בתקווה חדשה ששמה את יהבה על כוחה של הקהילה הבין-לאומית

היישום הפרקטי של רעיונותיו הוביל לשינויים עמוקים במערכת הפעלת הכוח, בעיקר דרך ארגון דרג פיקודי חדש בין המטכ"ל לחטיבות בדמות החזיתות. הקמתו תרמה לארגון טוב יותר של מערכת ההגנה המרחבית, ובמקביל אפשרה למטכ"ל לרכז מאמץ התקפי כדי ליצור עדיפות מקומית.¹⁰ היו אלו ניצניה הראשונים של גישת ההכרעה.

במקביל הפעיל בן-גוריון מנגנון רכש רחב היקף בחו"ל, כדי לבצע את הטרנספורמציה הנדרשת למעבר לצבא סדיר התקפי. יומניו מאותם ימים מעידים על האינטנסיביות הרבה, כמו גם על החשיבות שראה בעניין:

- רשת של סוכנים בהם האיץ למצוא מקורות לרכש.
- מגבית בקהילות היהודיות בעולם כדי לממן רכש זה.
- איתור מומחים בעלי ידע במערכות נשק מתקדמות מקרב היהודים יוצאי הצבאות הסדירים.
- גיוס כוח אדם והכשרות בארץ ובחו"ל.
- עידוד והכוונת התע"ש המקומי.

אלו העמידו לצה"ל שהוקם זה מכבר טייסות קרביות, תותחים, טנקים, נשק מתקדם ותחמושת, שיחד עם תפיסת ההפעלה המתגבשת הניחו את היסודות להפיכת מהלך המלחמה ולהכרעתה בהמשך. מלחמת

השחרור שהחלה בהגנה על היישובים עלי-ידי מתנדבים ואזרחים במסגרת ארגון מיליציוני, הוכרעה שנה וחצי לאחר מכן במבצעים התקפיים של כוחות שריון ומטוסים בהיקף של אוגדה, המאורגנים במסגרת של צבא סדיר.

בסיומה של מלחמת השחרור, כאשר העם בישראל חגג, שקע בן-גוריון בדאגות בדבר העתיד לבוא. הוא ידע כי למרות הניצחון המוחץ הסכסוך רחוק מהכרעה ושדוחק הצורך להיערך לעתיד. הבנתו כי מדינת ישראל הצעירה עומדת בפני סיכוב שני שיהיה שונה מהותית ממלחמת השחרור, וכי יש לפתח רעיונות חדשים ולהעמיד כלים שונים כדי לעמוד במלחמה ולנצח, הובילה שוב לתהליך למידה מעמיק. הסמינר השני יצא לדרך.

מסמך 18 הנקודות אותו פרש בן-גוריון בפני המטכ"ל ב-20 באוקטובר 1953, היה פריו של הסמינר. הוא הניח למעשה את היסודות לתפיסת הביטחון שהכווינה את בניין כוחו ואת אופן הפעלתו של צה"ל בעשורים הבאים, ובמוכנים רבים עד עצם היום הזה. האיסימטריה בין ישראל ומדינות ערב והיעדר העומק – שני נתוני יסוד של השתנו רבות במרוצת השנים – חייבו את ישראל לבסס את עוצמתה על ניצול טוטלי של המשק כולו, ולהעביר את המלחמה מוקדם ככל הניתן לשטח האויב.

הדרישה לקצר את משך המלחמה ולסיימה בהכרעת כוחו הצבאי של האויב גילמה את ההבנה כי המשק לא יעמוד במערכות ארוכות ובהמשך, שפיתוח המשק ידרוש להרחיק את הזמן בין סבבי המלחמות. ההכרעה וההרתעה, שני צידיו של אותו מטבע בטחוני נועדו להשיג מטרות אלה. לשם כך נהגה ונבנה כוח המחץ – הכוח המתמרן המשלב כוחות ניידים בעלי מיגון גבוה ועוצמת אש, הפועלים במהירות יחד עם כוחות אוויר, ומבקיעים לתוך עומק שטח האויב כדי לבודדו ולהשמירו. כיוון שכוח זה נבנה ברובו מיחידות מילואים ונדרש לגייסו ולהובילו לשדה הקרב טרם יספיק האויב להתארגן, נדרשה התרעה מודיעינית מספקת, יחד עם יכולת הגנה מרחבית ואווירית שתגן על השטח ותחפה על גיוס וריכוז הכוחות.

במשך כשלושה עשורים, הלכו והשתכללו יכולותיו של צה"ל, כמו גם יכולותיו של המשק ושל התעשיות הביטחוניות. שלושה סבבי לחימה הסתיימו בניצחונות בשדות הקרב, אך סיומו של הסכסוך טרם נראה באופק. לקראת ראשית שנות ה-80, עם יציאתן של מצרים ובהמשך ירדן ממעגל המלחמה, החל העימות הישראלי-ערבי משנה אטיאט שוב את פניו.

"מערכה שלישית": טרור וגרילה - התשה ודה-לגיטימציה

את נקודת הפתיחה למאבק זה אפשר לראות באופן רשמי עם הקמתו ותחילת פעולותיו של ארגון פתח בשנות ה-60 של המאה ה-20, שהגיעה תהליכים שמשמעותם המעשית הייתה החזרת מפתחות העימות לידיים פלסטיניות.¹¹

האצת פיתוחה והתעצמותה של מדינת ישראל בשנות ה-50 וה-60, הבהירו לפלסטינים כי הזמן פועל כנגדם, והם פנו לפעילות של טרור. מטרתו המוצהרת של פתח לא הייתה השמדת מדינת ישראל, שכן הוא הבין שאין בכוחו לעשות כן, אלא להאיץ את ההכנות לקראת המלחמה בישראל.

מול עיניהם של הפלסטינים עמד המורל המוצלח של אלג'יריה

תור לחלוקת מים בירושלים הנצורה במלחמת העצמאות. הדרישה לקצר את משך המלחמה ולסיימה בהכרעת כוחות הצבאי של האויב גילמה את ההבנה כי המשק לא יעמוד במערכות ארוכות

לחיסולה של ישראל באמצעות כוחם הצבאי של צבאות ערב, הומרה בתקווה חדשה ששמה את יהבה על כוחה של הקהילה הבין־לאומית. קריסתו של משטר האפרטהייד בדרום אפריקה, תחת הלחץ הגובר של הקהילה הבין־לאומית, יחד עם התערבותה הצבאית של נאט"ו בסכסוך בבלקן והכניעתה של סרביה במטרה להביא לסיומה של המלחמה בקוסובו, הובילו את הפלסטינים לכוון את עיקר חיציהם ומאמצייהם למאבק תודעתי בזירה הבין־לאומית. הנרטיב שהלך והתגבש, במרכזו יצירת תודעת ההתנגדות לכיבוש, פשעי מלחמה ומדיניות אפרטהייד של ישראל כלפי הפלסטינים, הפכו למטבעות לשון שפרטו באפקטיביות רבה על הנמים הרגישים של הקהילה הבין־לאומית, והיוו את ראש החץ בתהליך משמעותי ומתמשך של שחיקת מעמדה של ישראל בזירה הבין־לאומית ובהגבלת השימוש בכוחה הצבאי.

לקראת סוף המאה ה־20 הלך והתגבש איום חדש על מדינת ישראל. בצד הצבאי, איום זה בא לידי ביטוי בהתעצמותם של ארגוני טרור וגרילה שפעלו מתוך ריכוזי אוכלוסייה לאורך גבולותיה של מדינת ישראל, וכיוונו את מאמצייהם לעבר העורף הישראלי. בצד האסטרטגי פעל מאמץ תודעתי, שלווה בצעדים משפטיים, כלכליים, מדיניים ואחרים, במטרה לשחוק את מעמדה של ישראל ולהוביל להגברת הלחץ הבין־לאומי עליה.

בין האיום השוטף והאיום היסודי, איתם התמודדה היטב תפיסת

שהביאה בסופו של מאמץ ממושך וקשה לנסיגתה של צרפת והסתלקותם של הפייר נואר ("המתנחלים הצרפתים"). המחשבה שראתה בציונים קולוניאליסטים המגיעים לארץ לא להם, עמדה בבסיס ההנחה כי יישברו בקלות תחת לחץ הטרור ויחזרו לארצות מוצאם מעבר לים.

פעולות הטרור מירדן, ובהמשך מלבנון במהלך שנות ה־70, נועדו לזרוע פחד ולהתיש את האוכלוסייה הישראלית. אך ככל שארגון פתח הפנים, בעיקר בעטייה של חתימת הסכם השלום בין ישראל ומצרים, שהפלסטינים נותרו לגמרי לבדם במערכה, הלך והתפתח דפוס פעולה עצים המבוסס על ארגון בעל יכולות צבאיות, הפועל בשיטות של גרילה וטרור. דפוס זה הלך והשתכלל במהלך שנות ה־90, אומץ על־ידי חזבאללה, חמאס וארגונים נוספים, והפך לאיום המרכזי מולו התמודדה ישראל בשנים שלאחר מכן.

שנים אלה זימנו בנוסף שינויים רבים ומשמעותיים בזירה הגלובלית: התפרקותה של ברית־המועצות שהייתה התומך העיקרי של צבאות ערב.

- מגמות טכנולוגיות שהכניסו את העולם לעידן המידע.
- מגמות חברתיות ומשפטיות שהלכו וכרסמו בלגיטימציה לשימוש בכוח צבאי.

כל אלו הקרינו על הסביבה במסגרתה התרחש הסכסוך הישראלי-ערבי. הסכסוך נכנס לשלב חדש שבו התקווה הפלסטינית להביא

הביטחון שגובשה בתקופת היישוב ובראשית המדינה, התהווה איום ביניים שהתשובות אליו, במישור במדיני והצבאי, היו (ועודן) חסרות. הגם שאיום זה הלך והתעצם תוך שהוא משית על העורף הישראלי איום חסר תקדים, ברמות טרור מתאבדים וטרור של טילים, לא מיהרה ישראל להפעיל את מלוא עוצמתו של התמרון היבשתי. התפיסה הרווחת כי איום זה איננו קיומי וכי החברה הישראלית רגישה לנפגעים, הובילה להתבססות הולכת וגוברת על מרכיבים הגנתיים, בשילוב עם עוצמת אש, שהובילה לרוב להישגים מוגבלים. רעיונות היסוד של תפיסת הביטחון באשר להכרעה צבאית, העברת המלחמה לשטח האויב, קיצור המלחמות והשגת הרתעה שתרחיק את העימותים הבאים, הלכו ונדרשו מלב המחשבה הצבאית הישראלית. יחד איתם הלכה העוצמה היבשתית ונשחקה. אך בעוד ניטש בישראל ויכוח ציבורי סביב גישת המענה לסכבי האלימות המעצימים, ובעוד המערכות הביטחוניות והצבאיות ממשיכות לנסות ולגבש דרכי פעולה אל מול האיומים המתפתחים, הולכים ומתרבים הסימנים כי אנו הולכים ומתקרבים, או אף נמצאים כבר בעיצומו, של שלב חדש בסכסוך.

"מערכה רביעית": מאבק אידאולוגי-דתי - איראן בראש החץ

"איראן תחת ההנהגה הנוכחית מונעת עליידי שלושה מוטיבים: השסע השיעי-סוני, מהפכה מוסלמית עולמית והמורשת של האימפריה הפרסית. יחד הם מהווים מנוע שאין חזק ממנו בקרב המדינות המוסלמיות במזרח התיכון. אי לכך, איראן משקיעה דמים, תרתי משמע, במימוש שאיפותיה לפרוודור שייעי לים התיכון, בחיזוק השפעתה באזור בעזרת מיליציות לוחמות, בבניית אופציה גרעינית ובאיום על ישראל. איראן הנמצאת בתנופה היא אתגר ביטחוני משמעותי לישראל ולמדינות הסוניות המתונות".¹²

במהלך מאה השנים האחרונות הוגדרה המציאות הביטחונית במזרח התיכון בעיקר באמצעות הסכסוך הערבי-ישראלי, אלא שהמגמות המתפתחות משרטטות ציר עימות חדש שבצידו האחד ישראל והמדינות הסוניות המתונות, ומולו ברית שיעית בהובלתה של איראן

של הגמוניה שיעית מטהראן ועד לים התיכון. תוצאותיו של "האביב הערבי" שערערו את הסדר שהתקיים מזה מאה שנים במזרח התיכון, וביתר שאת המציאות שיצרה מלחמת האזרחים בסוריה, פתחו בפני איראן חלון הזדמנות היסטורי אותו היא נחושה לנצל עד תום. טביעות אצבעותיה של איראן הורגשו היטב כבר ב"מערכה השלישית" של הסכסוך, בעיקר באמצעות תמיכה רחבה והשפעה הולכת וגדלה על ארגוני ההתנגדות שפעלו נגד ישראל. הזיקה המתהדרת ושותפות האינטרסים בין איראן וחזבאללה, חמאס, הג'יהאד האסלאמי וארגוני התנגדות נוספים, הייתה הגורם המרכזי להתפתחותם של האיומים הללו נגד ישראל והתעצמותם. ואולם, בעוד ב"מערכה השלישית" פעלה איראן נגד ישראל בעיקר באמצעות שלוחיה, הרי שאירועי השנים האחרונות מבשרים על תהליך שינוי עקבי ועמוק.

במהלך מאה השנים האחרונות הוגדרה המציאות הביטחונית במזרח התיכון בעיקר באמצעות הסכסוך הערבי-ישראלי, אלא שהמגמות המתפתחות משרטטות ציר עימות חדש שבצידו האחד ישראל והמדינות הסוניות המתונות, ומולו ברית שיעית בהובלתה של איראן. הפוטנציאל של עימות זה שונה באופן ניכר מהעימותים שהכרנו – בהתנגשות האידאולוגית-דתית שבבסיסו, במטרותיו הטוטליות כמו גם בעוצמות שיש ביכולתם של השחקנים להביא לשרה הקרב.

ככול שמדובר בישראל, עולה צורך לאמץ פרדיגמה ביטחונית חדשה, לנסח את התובנות המתבקשות ולפעול במרץ כדי להתאים את הכלים, ולא פחות חשוב מכך, את התודעה. צריך להכיר בכך שהמלחמה הבאה בצפון אינה צפויה להיות מהדורה מורחבת של מלחמת לבנון השנייה, ושייתכן והעימות הבא שיפרוץ בעזה לא יהיה דומה למבצע "צוק איתן". בעוד ב"מערכה השלישית" של הסכסוך עמדה איראן מאחור ותמכה בקידום האינטרסים של שלוחיה נגד ישראל, מסתמן כי ב"מערכה הרביעית" צפויים שלוחיה להיות מופעלים עלידה כדי לקדם את מטרותיה.

בעבר עוד עמדה בפני המנהיגות המדינית והצבאית הברירה האם להפעיל את הכוחות היבשתיים, וניתנה היכולת להחליט כמה מגייסים ומתי. אלו עלולים להשתנות מן הקצה אל הקצה במלחמות שעשוי לזמן לנו העתיד.

את האתגרים העצומים שטמונים במציאות זאת היטיב לתאר אלוף ישראל טל כבר ב-1996 בספרו בטהון לאומי: מעטים מול רבים.

חשובות במיוחד מסקנותיו ומשמעויותיהן לכוון היבשתי: "אם יצטברו טילים ארוכי טווח בזירת המזרח התיכון, ישתנו יחסי הכוחות בתחום עוצמת האש האסטרטגית בין ישראל ומדינות האזור. [...] לא אמצעי לחימה טכנולוגיים חדשים, לרבות החימוש המדויק והחכם, ולא בלעדיה הכוח האווירי יהיו ערובה בפני האיומים האסטרטגיים החדשים. [...] חיל האוויר לא יהיה מסוגל למנוע את הפגיעה בישראל באמצעות טילים ארוכי טווח שישוגרו מארצות רחוקות. [...] הכוח האווירי אינו יכול עוד לשמש לבדו כנרדך האסטרטגי הבלעדי של ישראל".¹³

סיכום ומבט לעתיד

מפלישת מדינות ערב ב-15 במאי 1948 ועד לשלהי שנות ה-90, נתפס הביטחון היסודי כאיום החמור יותר ומוקד ההתכוננות של צה"ל. לפיכך, ההיגיון שהנחה את בניין כוחו של צה"ל היה כי בהינתן מגבלת המשאבים עליו למקד את התכוננותו אל מול האיום

בתחילת שנות ה-80 עוד נראתה המהפכה האסלאמית באיראן עניין מקומי פנימי, שהשפעותיו על הביטחון של מדינת ישראל רחוקות עד מאוד. עניין זה הלך והשתנה ככול שהתפתחה המחשבה האיראנית בדבר ייצוא המהפכה, וככול שהתקבע מעמדה כמנהיגת העולם השיעי.

אם בשנים הראשונות פעלה איראן בעיקר באסטרטגיה מגננתית, מתוך רצון לבצר את קיומה של המהפכה כעובדה קיימת ונוכחת במזרח התיכון, הרי שבהמשך הלכו שאיפותיה והתרחבו לכדי יצירתה

בית הדין בהאג. הפלסטינים החלו לכוון את עיקר חיציהם ומאמציהם למאבק תודעתי בזירה הבין-לאומית

היסורי – מה גם שהתקיימה הבנה שצבא שמוכן להתמודד עם איום זה יוכל להתמודד גם עם האיום השוטף בהתאמות קלות יחסית. עם זאת, החל מהסכם השלום עם מצרים בשלהי שנות ה-70, הלכה ודעכה הסבירות להתממשותו של איום יסורי. משלהי שנות ה-80, במהלך האנתפאדה, החל צה"ל לשנות בהדרגה את יחס ההשקעה שלו ביכולות המותאמות ללחימה נגד האיום היסורי, ובין יכולות המותאמות ללחימה נגד האיום השוטף. שינוי זה הגיע לשיא במהלך אירועי "גאות ושפל" בשנים 2000–2006. במשך כמה שנים זנח צה"ל כמעט לחלוטין את בניית היכולת ללחימה סדורה, והתמקד בבנייה ובשכלול של יכולות ללחימה לא-סדורה.

גם השתנותה של החברה הישראלית לאורך השנים השפיעה על האופן שבו בנתה ישראל את כוחה הצבאי והפעילה אותו. החל בתפיסה שהתפתחה באשר לכושר עמידתו של הציבור הישראלי, רגישותו לנפגעים וסדר העדיפויות שלו, ועד לפולמוסים על חלוקת הנטל בתוכו ועל צדקת הדרך של המדיניות הישראלית והנכונות להילחם למענה. לכל אלו היו השפעות מרחיקות לכת על הנחות היסוד והן הובילו, גם אם לא תחת תפיסה קוהרנטית, לשינויים מתמשכים בכוחות היבשה: בהרכבם, בכשירותם, במוכנותם למשימות בזירות המבצעים השונות, בחלוקת המשאבים ובאופן הפעלתם במבצעים.

אל התמורות המדיניות הצטרפו תמורות טכנולוגיות, ששינו את היכולות שבסל האמצעים המלחמתיים וחייבו עדכון של הרכבי הכוחות ושל שיטות הלחימה.

כשהאמצעים החדשים החלו להבשיל בשנות ה-80, הוסט הדגש בבניין הכוח של צה"ל מלחימה ממוכנת-ניידת ללחימה באש-מנגד.

השכלול העצום בתחום יכולות האש-מנגד הולידה הערכה שגם אם ייקרא צה"ל לנהל שוב לחימה סדורה במלחמה גבוהה עצומה, הרי שהאמצעים הללו יהוו את המאמץ העיקרי שיביא להכרעת המלחמה לטובת ישראל. גם אויבי ישראל מצאו בטכנולוגיה מענה לחלק מחולשותיהם – במיוחד לחוסר יכולתם לחדור לשמי מדינת ישראל ולפגוע בעורפה. רקטות וטילים, שהטווח והדיוק שלהם הולכים ומשתכללים ותפוצתן וקטלניותן עולה, הלכו וחשפו את העורף הישראלי לפגיעה מרחוק.

מלחמת לבנון השנייה הייתה הזירה שבה התנגשו שתי הגישות. היא סימנה את תחילתו של שינוי במגמה הנוחה לישראל בהקשר של עוצמת האיומים עליה, שעה שארגונים רכשו לעצמם יכולות שלפניהם היו רק בירי מדינות, היא גם הבהירה את מגבלותיהן של

שיטות הלחימה ושל אמצעי הלחימה החדשים מול איומים אלה. המציאות במזרח התיכון אינה נעצרת. בעוד אנחנו עודנו מתלבטים באשר לאופן שבו נכון להתמודד אלו מול סכני הלחימה המתעצמים של השנים האחרונות, הולכים ומתקדרים שמי המזרח התיכון תחת צלו של איום חדש ושונה בעוצמתו – מצידה של איראן, שעתיד לעצב את העימותים שעשויים להתרחש בשנים הקרובות.

דבריו של דוד בן-גוריון כי: "אנו חיים באחת התקופות המעורערות ביותר בהיסטוריה האנושית", נותרו רלוונטיים גם היום. המציאות תמשיך ותשנה את פניה והמלחמה את דרכיה. המנצחים יהיו אלו שישכילו להבין טוב יותר ומהר יותר את טבעם של השינויים, אלו שישכילו לבנות ולהכין היטב ובזמן את הכלים המתאימים, בהם גם התמרון היבשתי.

ההערות למאמר הזה מתפרסמות בסוף הגיליון.

